

Artikkeli

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Toimijuuden kokemukset ikääntyvien kaupunkilaisten arjessa ilman internetiä

Aiemman tutkimuksen mukaan internetin käyttämättömyys voi aiheuttaa ikääntyneille ulkopuolisuuden kokemuksia, mutta toisaalta he voivat myös hyötyä siitä. Vähemmälle huomiolle on jäänyt se, miten ikääntyvien ihmisten arki ilman internetiä sujuu ja miten se limittyy yksilön toimijuuden kokemuksiin. Artikkelit täydentää aihepiirin tutkimusta kysymällä, millaisin keinoin ikääntyvät, arkeaan ilman internetiä elävät kaupunkilaiset käytännössä pyrkivät ylläpitämään toimijuuttaan digitalisoituvassa yhteiskunnassa sekä millaisia tuntemuksia he näihin keinoihin liittävät. Päiväkirja- ja haastatteluaineiston laadullisen analyysin pohjalta esitän, että ikääntyvien kaupunkilaisten arki ilman internetiä sisältää monenlaista toimijuutta, kuten epävarmuuden hyväksymistä sekä erilaisia yhteistyön muotoja. Toimijuus ei kuitenkaan aina määrity myönteisesti. Arjessa ilman internetiä toimijuuden kokemuksen ylläpitämisen keinot saattavat olla ristiriidassa sen kanssa, millaisena toimijana yksilö itseään pitää. Tutkimus tarkentaa kuvaa siitä, mitä kokemukset ulkopuolisuudesta merkitsevät ikääntyvien ihmisten arjessa ilman internetiä ja millaisia seurauksia pyrkimyksillä toimijuuden kokemuksen ylläpitämiseen on.

AVAINSANAT: ikääntyvät, internet, toimijuus, arki, ei-käyttäjät

Vaikka Suomessa yli 65-vuotiaiden internetin käyttö on lisääntynyt erityisesti koronapandemian aikana, vanhemmissa ikäryhmissä internetiä käytetään yhä selvästi harvemmin kuin nuoremmissa (Suomen virallinen tilasto, SVT 2021). Viisi prosenttia kaikista Tilastokeskuksen (SVT 2021) kyselyyn vastanneista ikäryhmistä kertoi, etteivät ole koskaan käyttäneet internetiä. Väestöön suhteutettuna tämä tarkoittaa noin 250 000 ihmistä. Eläkeläisistä vastaajista internetiä käyttämättömien osuus oli 17 prosenttia. Älypuhelin¹ on kyselyn mukaan käytössä 67 prosentilla eläkeläisistä, mutta he eivät käytä siinä internetiä yhtä usein kuin nuoremmat.

Ikääntyvien ihmisten syitä olla käyttämättä internetiä ja ylipäänsä heidän suhtautumistaan digitalisaatioon on pyritty ymmärtämään monissa tutkimuksissa. Kiinnostus on perustunut esimerkiksi siihen, että digitalisaatio on keskeinen poliittisten ohjelmien tavoite

(esim. Valtiovarainministeriö 2020). Ikääntyvät suomalaiset ovat toki erittäin monimuotoinen joukko ihmisiä, joiden mahdollisuudet ja halukkuus käyttää digitaalisia palveluja vaihtelevat esimerkiksi koulutustason ja terveydentilan mukaan (Heponiemi ym. 2022). He ovat erityinen kohderyhmä, koska digitalisaatio on nähty yhtenä ratkaisuna palvelujen turvaamiseksi väestön ikääntyessä (Sosiaali- ja terveysministeriö 2016). Digitalisaation hyödyt jäävät vajaiksi, jos suuri osa väestöstä ei käytä palveluita, kuten tee ostoksia, ajanvarauksia tai seura uutisia verkossa. Samalla palveluja tarvitsevien ihmisten yhteiskunnallisen osallisuuden nähdään olevan uhattuna, jos palvelut eivät ole saavutettavissa.

Kuten Gallistl ja Wanka (2022, 113) huomauttavat, kyselytutkimuksissa internetin käyttöä arvioidaan edelleen varsin yksilökeskeisesti ja esimerkiksi käyttö muiden ihmisten avustamana jätetään huomiotta. Viimeaikaisissa tutkimuksissa kuva internetin käyttämättömyydestä on kuitenkin monipuolistunut, myös ikääntyvien ihmisten kohdalla. Raja ”käytön” ja ”ei-käytön” välillä on hälventynyt entisestään, kun yhä useammat arjessa tehtävät asiat limittyvät jollain tavalla digitaalisiin palveluihin. Vaikka itse ei käyttäisikään internetiä, on siihen arjessa toimiessaan kuitenkin helposti kosketuksissa tavalla tai toisella. Useat tutkimukset ovat havainnollistaneet erilaisia toisen puolesta tapahtuvan käyttämisen muotoja. Gallistl kollegoineen (2021, 5) on esimerkiksi kuvannut, miten internetin ”ei-käyttäjiksi” (*non-users*) itsensä mieltävät ikääntyvät ihmiset hyödyntävät verkkopalveluita pyytämällä sukulaisia tai ystäviä käyttämään niitä heidän puolestaan.

Tärkeässä roolissa ikääntyvien ihmisten internetin käytössä ovat läheisasiantuntijat (*warm experts*), joiden merkitystä ja kokemuksia ovat suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa avanneet Hänninen, Taipale ja Korhonen (2021b) sekä Hänninen, Taipale ja Luostari (2021c) ja kansainvälisesti Dolničar kollegoineen (2018) sekä Gallistl kollegoineen (2021). Läheisasiantuntija-käsitettä käytetään viittaamaan ihmisiin, jotka opastavat toisia, esimerkiksi isovanhempiaan, tietotekniikan käytössä, mutta eivät itse välttämättä ole tietotekniikan tai sen käytön opastamisen ammattilaisia (Rasi ja Taipale 2020, 330).

Internetin käyttö ja käyttämättömyys nivoutuvat siis monin tavoin yhteen erilaisten puolesta käyttämisen muotojen sekä läheisasiantuntijoiden hyödyntämisen kanssa. Tästä huolimatta oikeanlaiseksi tai kunnolliseksi internetin käytöksi määrittyy yhä se, miten itsenäisesti yksilö pystyy toimimaan verkossa (Gallistl ja Wanka 2022). Käyttämättömyys on kuitenkin tutkimuskirjallisuudessa alettu nähdä myös toimintana. Kuten Gallistl kumppaneineen (2021) esittää, internetin käyttämättömyys ei tarkoita passiivisuutta. Se on aktiivista tekemistä, kuten avun pyytämistä muilta ja asioiden hoitamista perinteisemmin keinoin. Lisäksi yksilö voi tietoisesti valita olla käyttämättä internetiä (Gallistl ym. 2021).

Raja käytön ja käyttämättömyyden välillä on häilyvä myös siinä mielessä, että käyttö tai käyttämättä jättäminen voi olla hyvin tilannekohtaista. Syyt digitaalisten palvelujen käytölle, samoin kuin käyttämättä jättämiselle, voivat olla sekoitus yksilön ominaisuuksia (kuten tietotekninen osaaminen), järjestelmätason rajoitteita (palvelujen yhteensopivuus) sekä henkilökohtaisia mieltymyksiä (esim. rutiinit), ja näiden merkitys vaihtelee palvelusta riippuen (Safarov 2021). Safarovin (2021) tutkimukseen osallistuneet ikääntyvät, Suomessa asuvat venäjänkieliset ihmiset esimerkiksi saattoivat käyttää internetiä tiedonhakuun ja viihteeseen, mutta kokivat julkisten digitaalisten palvelujen käytön vaikeaksi.

Edellä mainitut tutkimukset ovat keskittyneet ikääntyvien kertomiin syihin ja tapoihin olla käyttämättä internetiä sekä heidän näkemyksiinsä digitalisoituvasta yhteiskunnasta.

Tutkimuksissa on lisäksi ryhdytty tarkastelemaan käyttämättömyyttä monimuotoisena toimintana. Vähemmälle huomiolle on kuitenkin edelleen jäänyt se, mitä arki ilman internetiä tarkoittaa ikääntyville ihmisille konkreettisen toiminnan tasolla ja miten nämä konkreettiset tavat toteuttaa arkea ilman internetiä limittyvät yksilön toimijuuden kokemuksiin. Tämä artikkeli tarkentaa kuvaa internetin käyttämättömyydestä selvittämällä, millaisia käytäntöjä ja tunteita ilman internetiä toimimiseen liittyy ikääntyvien kaupunkilaisten arjessa, osana pitkälti digitalisoitua suomalaista yhteiskuntaa. Tutkimus lähestyy kysymystä toimijuuden näkökulmasta, eli tarkastelee, mikä merkitys internetin käyttämättömyydellä on toimijuuden kokemusten kannalta. Lähtökohtana on, että ihmiset pyrkivät arkipäivässään ylläpitämään kokemusta toimijuudesta eli siitä, että kykenee tekemään valintoja ja toimimaan niiden mukaisesti (Emirbayer ja Mische 1998; Jyrkämä 2008).

On havaittu, että digitalisaatio sekä tarjoaa että rajoittaa toimijuuden mahdollisuuksia ikääntyvien ihmisten arjessa. Kuten Pirhonen kumppaneineen (2020) esittää, digitaaliset teknologiat näyttäytyvät kaksitahoisina ikääntyvien ihmisten elämässä. Digitaaliset teknologiat voivat tarjota ikääntyville uusia tapoja hoitaa päivittäisiä asioita, seurata uutisia ja viihdettä sekä pitää yllä sosiaalisia suhteita (Pirhonen ym. 2020). Näistä mahdollisuuksista hyötyvät parhaiten he, joilla on ympärillään läheisiantuntijoita auttamassa teknologioiden käytössä ja muutenkin laajat sosiaaliset verkostot (Pirhonen ym. 2020; Lüders ja Gjevjon 2017). Vaikeuksiin tai haluttomuuteen käyttää internetiä tai ylipäänsä digitaalisia teknologioita on puolestaan havaittu liittyvän toiseuden kokemuksia (Hakkarainen 2012; Gallistl ym. 2021).

Toisaalta digitaalisten teknologioiden käyttämättömyys voi näyttäytyä voimauttavana. Muun muassa Kania-Lundholm (2019) sekä Gallistl ja Wanka (2022) korostavat internetiä harvoin tai ei ollenkaan käyttävien mahdollisuuksia kyseenalaistaa digitaalisten teknologioiden keskeisyys arjessa.

Tieto- ja viestintäteknologioiden merkitystä ikääntyvien ihmisten toimijuuden kannalta on siis tutkittu laajalti. Pyrin tässä tutkimuksessa valaisemaan tarkemmin, miten ikääntyvät ihmiset pyrkivät käytännössä ylläpitämään kokemuksia toimijuudesta arjessaan ilman internetiä sekä millaisia seurauksia näillä pyrkimyksillä voi olla esimerkiksi sen kannalta, millaisena toimijana yksilö itseänsä pitää.

Ikääntyvät ihmiset ja internetin käyttämättömyys

Monet laadulliset tutkimukset ovat tarkastelleet ikääntyvien internetiä käyttämättömien tai harvoin sitä käyttävien ihmisten tapoja suhtautua digitaalisiin teknologioihin, kuten tietokoneisiin ja internetiin. Muun muassa Gallistl ja kumppanit (2021), Hakkarainen (2012), Hyvönen ja Hakkarainen (2010) sekä Kania-Lundholm (2019) tutkivat digitalisaatioon liittyviä käsityksiä ja tunteita, joita harvoin tai ei lainkaan tieto- ja viestintäteknologioita käyttävillä ikääntyvillä ihmisillä on. Näissä tutkimuksissa on tunnistettu paitsi huolia, kuten käyttämättömyyden limittyminen ulkopuolisuuden kokemuksiin, myös ikääntyvien ihmisten omaa toimijuutta korostavaa puhetta itselleen mielekkäitä (arvo)valintoja tekevinä yksilöinä (Gallistl ym. 2021). Arki ilman internetiä on näyttäytynyt heille esimerkiksi vapautena riippuvuutta aiheuttavasta ja aikaa vievästä toiminnasta (Hakkarainen 2012; Hyvönen

ja Hakkarainen 2010; Kania-Lundholm 2019). Samoin he ovat voineet välttyä haitallisina pitämiltään digitaalisten teknologioiden käytön seurauksilta, kuten kasvokkaisen vuorovaikutuksen vähenemiseltä (Kania-Lundholm 2019). Vaikka ikääntynyt käyttäisikin verkkopalveluja, epäluottamus niitä kohtaan voi olla keino tuoda esiin palveluiden digitalisaatioon liittyviä yhteiskunnallisia epäkohtia (Knowles ja Hanson 2018).

Viimeaikaisissa tutkimuksissa internetin käyttö ja ei-käyttö on nähty dikotomian sijaan moniulotteisena käytäntöjen kudelmanä. Gallistl kollegoineen (2021) esittää, että käyttämättömyys on kirjo käytäntöjä, kuten käytöstä aktiivisesti kieltäytymistä, toisten pyytämistä käyttämään palveluja omasta puolesta ja keinoja selvittää ilman digitalisoituja palveluita. Monesti ei-käyttäjiksi itsensä kokevien arjessa digitaalinen teknologia on mukana vähintäänkin heidän puheessaan, kun he asemoivat itsensä ikääntyviksi digitaalisen teknologian ei-käyttäjiksi (Gallistl ym. 2021, 5–6).

Gallistl ja Wanka (2022) tarkastelevatkin ikääntyvien suhdetta digitaalisiin teknologioihin mieluummin sen kautta, miten erilaisia käytön tapoja arvotetaan. He havaitsivat, että ei ollenkaan, harvoin tai muiden tuella digitaalisia teknologioita käyttävät kokevat, etteivät käytä teknologioita oikeaksi määritellyillä tavoilla, esimerkiksi sen vuoksi, että tarvitsevat siihen usein muiden apua. Gallistlin ja Wankan (2022) mukaan internetin käytössä arvostetaan käyttäjän autonomiaa eli kykyä käyttää internetiä itsenäisesti. Kuten Gallistl ja Wanka (2022) esittävät, autonomian arvostuksessa heijastuu yhteiskunnallinen diskurssi omillaan pärjäävistä ikääntyvistä ihmisistä. Internetin käyttö voi tukea itsenäistä pärjäämistä, ja samalla internetin itsenäinen käyttö on itsenäisen pärjäämisen ilmentymä.

Internetin käytön, sen käyttämättömyyden ja käyttötapojen on siis havaittu limittyvän siihen, miten ikääntyvät ihmiset asemoivat itsensä toimijoina sekä omassa arjessaan että yhteiskunnassa.

Toimijuus

Toimijuus on yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa ymmärretty yhtäältä yksilön kyvyksi tehdä valintoja ja toimia niiden mukaisesti, ja toisaalta vastapariksi toimijuutta rajaavien rakenteiden kanssa ja suhteessa näihin (Emirbayer ja Mische 1998). Poliittisiin tavoitteisiin limittyvä yhteiskunnan digitalisaatio esimerkiksi asettaa reunaehdoja yksilön toimijuudelle, mutta samalla yksilöt voivat vaikuttaa yhteiskunnallisiin rakenteisiin omalla toiminnallaan. Tässä tutkimuksessa keskityn siihen, miten ihmisten kokemukset näistä rakenteista vaikuttavat heidän toimintaansa sekä heidän käsityksiinsä itsestään toimijana, osana digitalisoitua yhteiskuntaa. Rajaajan tarkastelun ulkopuolelle kysymyksen siitä, miten yksilöiden toiminta voi muuttaa yhteiskuntaa. Lähestymistapa toimijuuteen tässä tutkimuksessa on ihmiskeskeinen, eli kiinnostuksen kohteena on, miten tietyissä rajaavissakin olosuhteissa (kuten päivittäin käytettyjen palvelujen digitalisaatio) yksilöt voivat löytää, tai ainakin pyrkivät löytämään, keinoja elää näiden reunaehtojen keskellä sekä miten he nämä reunaehdot kokevat.

Tutkimus lähtee oletuksesta, että yksilöt tavoittelevat kokemusta toimijuudesta. Quan-Haase kollegoineen (2016) esittää, että toimijuuden kokemus, mahdollisuus valita missä ja milloin tieto- ja viestintäteknologioita käyttää, vaikuttaa siihen, miten ikääntyvät ihmiset

nivovat teknologiat osaksi arkeaan. Ikääntyvien ihmisten arkea onkin usein pyritty ymmärtämään nimenomaan toimijuuden näkökulmasta. Sen avulla voi esimerkiksi monipuolistaa kuvaa siitä, mitä aktiivinen vanhuus tarkoittaa ja auttaa näkemään ikääntyvätkin ihmiset toimijoina sen sijaan, että he olisivat ainoastaan erilaisten toimien kohteita (Jyrkämä 2008).

Ikääntyvien ihmisten digitaalista arkea ovat toimijuuden näkökulmasta tutkineet muun muassa Rasi ja Kilpeläinen (2015). He havainnollistavat, miten Jyrkämän (2008) kuvaamat toimijuuden ulottuvuudet, kuten haluaminen ja kykeneminen, ovat keskenään vuorovaikutuksessa tieto- ja viestintäteknologioihin suhtautumisessa. Heidän tutkimukseensa osallistunut kuvasi, miten hän halusi puolisonsa kanssa opetella tietokoneen käyttöä kursilla, mutta he jättivät kurssin kesken, sillä puoliso ei kuullut vetäjän hiljaista puhetta (Rasi ja Kilpeläinen 2015, 156). Kyse ei siis ole ainoastaan haluamisesta, kykenemisestä, osaamisesta tai näiden puutteesta.

Tällä tutkimuksella on sama lähtökohta: arkeen ilman internetiä liittyä toimijuuden eri ulottuvuuksia, jotka ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Laajennan kuitenkin tarkastelua käyttämättömyyden syiden ulkopuolelle. Oletan toimijuuden tulevan näkyväksi tilanteissa, joissa internetin käyttämättömyys jollain tavalla haastaa yksilön totut toiminnan tavat ja hän on joutunut löytämään vaihtoehtoisia tapoja selvittää sekä toteuttaa päämääriään – eli ylläpitää toimijuuden kokemusta – näissä tilanteissa. Tilanteet voivat olla sekä osallistujien kuvaamia konkreettisia tapahtumia että heidän reflektointiaan näistä tapahtumista.

Edellinen esimerkki havainnollistaa myös, miten toimijuus ei ole vain yksilön ominaisuus, vaan se on jaettu useamman toimijan, kuten puolisoitten, kesken. Kuten Emirbayer (1997) esittää, toimijuus rakentuu ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa: toiset ihmiset ja yksilön muu toimintaympäristö rajoittaa, mahdollistaa ja määrittelee sekä toimijuutta että kokemuksia siitä. Toimijuus ei myöskään ole ainoastaan aktiivista tekemistä, toimintakykyä, vaan se voi näyttäytyä passiivisuutena (Jyrkämä 2008): esimerkkeinä näistä asioiden odottaminen tai sietäminen, joita muun muassa Honkasalo (2013; 2009) kuvaa tutkimuksessaan. Ihmisen ikääntyessä fyysiset, kognitiiviset ja sosiaalisten suhteiden muutokset määrittävät toimijuutta monin tavoin ja toimijuus saa uudenlaisia muotoja, joten on tärkeää huomata myös passiiviselta näyttävä toimijuus (Jyrkämä 2008).

Tutkimus sijoittuu yhteiskunnalliseen kontekstiin, jossa palvelujen digitalisoiminen on jo pitkällä, ja pandemia-aika korosti näitä kehityskulkuja entisestään. Osallistajat ovat kokeneet mediaympäristön muutoksen pitkällä aikavälillä. Lähtöoletuksenani siis oli, että he reflektoivat kokemuksiaan toimijuudesta suhteessa yhteiskunnallisiin muutoksiin, kuten aiemmissa tutkimuksissa ikääntyvien ihmisten suhtautumisesta teknologiseen kehitykseen on havaittu (esim. Kania-Lundholm 2019).

Aineisto ja menetelmät

Tutkimukseen osallistui seitsemän Helsingissä kotonaan asuvaa 70–85-vuotiasta henkilöä, jotka kertoivat elävänsä arkeaan ilman internetiä. Suurin osa osallistujista asui kantakaupungin alueella. Osallistujista kaksi tavoitettiin yhteisten tuttavien sekä vanhustyön järjestöjen kautta. Muut osallistajat tavoitettiin kahden paikallislehden ilmoituksen avulla. Ensimmäiset tavoitin osana laajempaa aineistonkeruuta, jossa hain yli 70-vuotiaita ihmisiä,

”joille digitaalisuus ei ole erityisen tuttua tai jokapäiväistä” kertomaan päiväkirjassa ja haastattelussa ”arkipäiväisistä tapahtumistaan ja kokemuksistaan digitaalisessa arjessa sellaisella henkilökohtaisuuden tasolla ja siinä muodossa, joka osallistujalle tuntuu luonteelta”. Paikallislehtien ilmoituksessa puolestaan haimme yhteistyössä toisen tutkimushankkeen kanssa yli 18-vuotiaita, ”jotka eivät juuri käytä internetiä tai somea – joko eivät ole koskaan käyttäneet tai pitävät taukoa”. Kerroimme olevamme kiinnostuneita siitä, miten ja millaisissa tilanteissa he kohtaavat arjen digitalisoitumisen: ”Mitä etua ja haittaa on siitä, ettet käytä nettiä tai somea? Miltä netin tai somen käyttämättömyys Sinusta tuntuu?”

Osallistujista kuusi oli naispuolisia. Naisten suuri osuus heijastaa aiempia tutkimuksia (esim. Heponiemi ym. 2022), joiden mukaan ikääntyvät naiset käyttivät internetiä ja digitaalisia palveluja miehiä vähemmän ja ovat näin ollen suuremmissa riskissä syrjäytyä digitalisoidussa yhteiskunnassa. Oletan kuitenkin, että miespuolisten vähäisempään osallistumiseen vaikuttaa osaltaan se, että tutkimuskutsussa mainittu päiväkirjamenetelmä liitetään naisille tyypilliseksi miellettyyn arjen ja sen herättämien tunteiden reflektointiin, erityisesti kun reflektoinnissa mahdollisesti kyseenalaistetaan miehille tyypilliseksi mielletty tietotekniikan hallinta. Osallistujiksi valikoitui siis todennäköisesti ihmisiä, jotka olivat kiinnostuneita kertomaan arjestaan ilman internetiä ja kykenivät siihen.

Tavoittaakseni osallistujien toimijuudelle arjessaan antamia merkityksiä keräsin laadullisen päiväkirja- ja haastatteluaineiston. Pyysin osallistujia kirjaamaan ylös noin viikon ajalta miltä median, palveluiden ja yhteydenpidon digitalisoituminen (eli siirtyminen nettiin, käytettäväksi älypuhelimella) näyttää heidän arjessaan, eli millä tavoin he seuraavat mediaa, käyttävät erilaisia palveluita sekä pitävät yhteyttä muihin. Lisäksi heille tarjottiin esimerkkejä aiheista, joita päiväkirjassa voi käsitellä, kuten digitaalisiin palveluihin liittyvät omat ajatukset, kokemukset ja tunteet. Aineisto koostui seitsemästä yksilöhaastattelusta sekä viidestä päiväkirjasta. Kaikki osallistujat pitivät kirjaa digitalisoitumisen kokemuksista arjessaan, kahden osallistujan kanssa päiväkirjan sisältö käytiin läpi haastattelussa keskustellen, loput palauttivat käsin kirjoittamansa päiväkirjat ennen haastattelua. Päiväkirjat olivat keskimäärin 450 sanan mittaisia. Katson päiväkirjojen ja haastattelujen tavoittaneen havainnollistavia kuvauksia siitä, millaisissa tilanteissa yhteiskunnan digitalisoituminen konkretisoituu arkeaan ilman internetiä eläville ja miten he ylläpitävät toimijuuden kokemuksia näissä tilanteissa.

Päiväkirjamenetelmän avulla osallistujat voivat tuoda esiin itselleen merkityksellisiä piirteitä arjestaan (Bartlett ja Milligan 2015). Tämä on oleellista tutkittaessa merkityksiä, joita osallistujat antavat tutkimuksessa tarkastelluille käsitteille, kuten internetin käyttämättömyydelle. Päiväkirjaa kirjoittamalla osallistujat voivat itse valita, mitä asioita he aihepiiriin liittyen nostavat esiin tai jättävät ulkopuolelle (Bartlett ja Milligan 2015). Päiväkirjan pitäminen toimi lisäksi lämmittelynä haastattelua varten. Kysyessäni osallistujilta, miltä päiväkirjan pitäminen tuntui, moni mainitsi, että vaikka asiaa on arjessaan ajatellut, ei ole sitä tällä tarkkuudella käynyt läpi. Päiväkirjat ohjasivat haastattelujen sisältöä siinä mielessä, että poimin teksteistä keskusteltavia teemoja haastatteluihin. Päiväkirjakson aikana olin osallistujiin yhteydessä kysyäkseni päiväkirjakson sujumisesta ja sopiaksemme ajan mahdolliselle haastattelulle. Päiväkirjaksoista sekä haastatteluista kaksi sijoittui syksylle 2021 ja loput viisi keväälle 2022.

Haastatteluissa syvensin osallistujien päiväkirjoissaan esille tuomia ajatuksia, kokemuksia ja tunteita esittämällä tarkentavia jatkokysymyksiä esimerkiksi osallistujien kuvaamien käytäntöjen herättämistä tunteuksista. Otin haastatteluissa keskusteluun myös joita-

kin yhteisiä teemoja, kuten pandemia-ajan vaikutukset arkeen sekä kaupungissa asumisen merkitys arjen kannalta. Haastatteluista viisi pidettiin puhelimitse ja kaksi kasvotusten. Niiden kesto vaihteli 50 minuutista puoleentoista tuntiin, keskimääräisen keston ollessa 69 minuuttia. Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin.

Tutkimus on osa *Intiimiys datavetoisessa kulttuurissa* -hankkeen Intiimiys arjen datakäytännöissä -työpakettia (Tampereen alueen ihmistieteiden eettisen toimikunnan puoltavan lausunnon diaarinumero: 83/2020). Analyysin toteutin poimimalla aluksi tutkimuskysymyksen kannalta kiinnostavat aineiston kohdat, joissa tulkitsin osallistujien ylläpitävän kokemusta toimijuudesta liittyen arkeen ilman internetiä. Nämä aineiston kohdat jaoteltiin aineistolähtöisesti edelleen toimijuuden kokemuksen ylläpitämisen eri muotoihin sekä haastateltavien niihin liittämiin merkityksiin ja seurauksiin.

Artikkelin seuraavat luvut vastaavat muodostamaani luokittelurunkoa: 1) perinteisempien välineiden hyödyntäminen, 2) kokemukset jaetusta toimijuudesta, 3) oman suhtautumisen muuttaminen ja 4) ristiriitaiset kokemukset toimijuudesta. Jaotellun tein jatkuvan vertailun periaatetta (Strauss ja Corbin 1990) mukailen, eli vertailin muodostamieni luokkien sisältöä sekä yhdistin ja erottelin luokkia, kunnes olin sijoittanut kaikki valitsemani aineisto-otteet jonkin luokan alle niin, että katsoin tiettyyn luokkaan sijoittamieni otteiden kuvaavan samaa teemaa. Osallistujien tunnistettavuuden häivyttämiseksi viittaa osallistujiin numerotunnuksella, enkä erittele osallistujien ikää tai sukupuolta. Aineisto-otteet ovat haastatteluista, ellei niiden yhteydessä mainita päiväkirjaa.

Perinteisempien välineiden hyödyntäminen

Nostan tämän tutkimuksen aineistosta aluksi esiin ne keinot, joilla osallistujat ratkovat tilanteita, joissa he kohtaavat arkipäivänsä muutoksen: palvelut on siirretty internetiin ja niitä pitäisi käyttää omalla päätelaitteella.

Aiemmissa tutkimuksissa (Carenzio, Ferrari ja Rasi 2021; Hänninen ym. 2021a; Ngyuen ym. 2021; Quan-Haase, Martin ja Schreurs 2016) on tunnistettu ikääntyvien ihmisten laaja mediarepertuaari: nuorempien sukupolvien mediankäytön keskittyessä digitaalisiin kanaviin, vanhemmat sukupolvet käyttävät laajempaa valikoimaa eri välineitä. Sama teknologioiden ja käyttötapojen monipuolisuus näkyi myös tähän tutkimukseen osallistujien kuvauksissa arkipäivästään. He kertoivat muun muassa seuraavansa uutisia ja viihdettä radiosta, televisiosta, sanomalehdistä, paikallisista julkaisuista sekä aikakauslehdistä.

Lisäksi osallistujat kuvailivat monia tilanteita, joissa he ovat turvautuneet perinteisimpiin yhteydenpidon ja asioiden hoitamisen välineisiin, kuten puhelinsoittoon tai lomakkeiden tai filmikamerakuvien paperiversioihin ja postitukseen kirjeitse. Yksi osallistujista kertoi haastattelussa, että tytär ”oli helpottunut”, kun osallistuja oli itse tehnyt veroilmoituksensa paperimuodossa, eikä tyttären tarvinnut tehdä vanhempansa veroilmoitusta verkossa:

K: Mistä sen lomakkeen sai?

V: Mulla oli viime vuodesta. Mä ajattelin, että mä käytän... Mulla oli kaks tyhjää viime vuodesta. Ja viime vuonna mun tytär oli hakenut veroilmoitusta niitä ohikulkiessaan.

(Osallistuja 7)

Osallistuja kertoi myös kirjaavansa tärkeitä osoitteita kalentereihin, joita hän on säästänyt monen vuoden ajalta. Näin hän löytää ne tarvitessaan, sillä muuten osoitteiden selvittäminen voisi vaatia niiden etsimistä internetistä:

Ennenhän se oli niin, että sieltä tuli jopa kuori, palautuskuori. Nyt piti ettiä osoite, missä se verotoimiston osoite on [nauraa]. Senkin ois netistä saanut ja siitä lomakkeesta mä en löytänyt mistään. Mutta mä katoin viime vuoden kalenterista ja mä olin sinne kirjoittanut verotoimiston osoitteen vastaisen varalta. Nytkin mä siirsin sen just, kun mä eilen tein sen, niin tohon kalenterin alareunaan, että Verohallitus, postilokero 700 ja 00052 Vero. Taas on ensi vuodeksi, jos et mistään löydä, niin mulla on yleensä kalenterissa niin tuhannen asiaa tallella, niin ne mä aina sieltä löydän ja vanhoista.

Osa päiväkirjoista ja haastatteluista toteutettiin aikana, jolloin joitain pandemiarajoituksia oli vielä voimassa. Haastatteluissa pyysin osallistujia myös kertomaan, miten he kokivat pandemian vaikuttaneen heidän arkeensa. Osallistajat totesivat pandemian aiheuttamat rajoitukset, mutta päiväkirjainintoja tai puhetta niiden hankaluudesta tai ahdistavuudesta ei juuri esiinny aineistossa. Sen sijaan osallistajat kuvailivat useita ratkaisuja, joilla he mahdollistivat pandemian rajoittamat asiat, kuten ihmisten tapaamisen:

Eikä mulla ollut mitään sellasta tarvetta kuitenkaan, että oisin tarvinut jotain niin kun nää jotkut ystävät on, mikä se puhelu, kuvapuhelujuttu mitä niillä nyt on, millä ennen vanhaa ulkomaille soitti, niin nythän ne puhuu keskenään täällä Suomessakin. Niin ei mulla kuitenkaan... Mun lapset on, kaks, tää on Helsingissä ja muita lapsia ei ole. Ja heidän kanssaan tavattiin ulkona. (O 7)

Osallistajat kertoivat sopivansa tapaamiset joko kohdatessaan ihmisiä säännöllisesti kasvokkain tai puhelimitse. Yksi osallistujista kertoi haluavansa pitää näin mukana myös heidät, jotka eivät käytä älypuhelin tai tiettyjä sovelluksia:

V: Mä sanoin että ei me, mä en lähe siihen koska mä, kokeillaan nyt että täytyy tulla ilman WhatsApp-ryhmää. Meil on siinä paljon ihmisiä, jotka eivät, et niillekin pitää olla tieto.

K: Miten se on sitte onnistunu? [...]

V: Onnistuu, onnistuu. Kato kännykät on olemassa.

K: Et soitetaan vai [...]

V: Soitetaan ja selvennetään. Kännykät on erittäin hyviä.

(O 6)

Toinen osallistuja (O 5) käytti internetiä hoitaakseen julkisiin palveluihin liittyviä asioita, mutta pääasiassa vain yhteiskäytössä olevilla koneilla. Hän nimitti tilaa ”toimistokseen”, jossa käymiseen valmistautui kotinsa paperisen arkiston avulla:

Mul on tässä hirveät määrät lokerikkoja kotona, missä lukee mitä papereita missäkin lokerikossa on. Sitten mä sieltä kaivan, taas lähden perjantaina viettää toimistopäivää, niin sitten kerään sieltä kassillisen papereita mukaan.

Jo ennen pandemiaa jääminen digitalisoidun yhteiskunnan ulkopuolelle huoletti ikään-tyviä ihmisiä, kuten esimerkiksi Pirhonen kumppaneineen (2020) on osoittanut. Pandemian vaikutuksia tutkitaan parhaillaan, ja ensimmäisten tutkimusten (Lehtisalo ym. 2021) perusteella vaikutukset suomalaisten ikääntyneiden ihmisten elintapoihin ja hyvinvointiin ylipäänsä olivat odotettua pienempiä, mutta esimerkiksi yksinäisyyden tunteet lisääntyivät erityisesti iäkkäimpien ja yksin elävien keskuudessa. Tämän tutkimuksen osallistujat jakoi-ivat nämä huolet ja kuvailivat monia konkreettisia ongelmatilanteita, joissa yhteiskunnan digitalisaatio heidän arjessaan näkyy. Arkipäivän kuvauksista poimin kuitenkin monen-laisia ratkaisuja, joissa ikääntyneet hyödyntävät perinteisempiä tapoja pitää yhteyttä tai hoitaa asioitaan. Tulkitseen nämä ratkaisut keinoiksi ylläpitää toimijuuden kokemusta tilan-teissa, joissa digitaaliset välineet eivät kuulu yksilön mediarepertuaariin.

Kokemukset jaetusta toimijuudesta

Kuten Hänninen kollegoineen (2021a) on esittänyt, mediarepertuaari sisältää yksilön itse hallitsemien teknologioiden lisäksi erilaiset yhdessä käytön muodot, kuten läheisasiantun-tijoiden hyödyntämisen. Tämän tutkimuksen aineistossa läheisasiantuntijoina eivät näyt-täydy ainoastaan he, jotka opettavat toisia käyttämään internetiä tai käyttävät sitä hei-dän puolestaan. Osallistujat kuvailivat lisäksi tilanteita, joissa he jakavat apua myös niiden kesken, jotka eivät käytä internetiä – ainakaan omalla päätelaitteellaan – sekä työnjakoa internetiä käyttävien ja sitä käyttämättömien kesken. Tämänkaltaisen jaetun toimijuuden merkitys voi näkyä esimerkiksi silloin, kun tapaamisia sovitaan isommassa ryhmässä:

Mutta sitten mä en, jos on jotain tämmöstä tapahtumaa et isompi määrä ihmisiä, ni ne saa ottaa sit yhteyttä niihin tietokoneellaan. Eihän mul oo ees kaikkien kaver-, vanhojen kaverien, jos tavataan vanhan porukan kans, niit numeroitakaan. Ne saa sit hoitaa semmoset. (O 3)

Muiden ihmisten merkitys näkyi myös pandemiarajoitusten keskellä. Yksi osallistujista (O 2) kertoi naapurissa asuvien opiskelijoiden käyneen hänen puolestaan kaupassa ja sopi-neensa läheisen ravintolan kanssa, että hän voi soittaa sinne tilauksensa, jonka he toimit-tavat kotiin.

Naapurit jakoivat esimerkiksi DVD-elokuvia katsottavaksi tai itse tehtyjä linja-autojen aikatauluja, koska ne olivat muuten saatavilla vain internetissä:

Mä just olin eilen yhden naapurin luona joka oli laittanu mulle tehny semmosen pienen aika-taulun arkipäivän bussivuoroista päiväsaikaan. Hän sano et sä saat sen. Mä sanoin et ai sä oot tehny tämmösen. Hän asuu ihan pysäkin lähellä mut hän sano että hänellekin tulee mon-ta kertaa yllätys että, jaaha se bussi meni ku ei sitä aikataulua ole siinä enää siinä pysäkillä-kään. (O 1)

Myös yhteiskäyttöisiä koneita julkisessa tilassa toimistonaan käyttävä osallistuja (O 5) kertoi siellä syntyneen jaettuina kokemuksia:

V: Mä oon tavannu siellä yhden miehenki joka tekee ihan samaa ku minä, ja sit me annetaan toisillemme hyviä neuvoja [naurahtaa].

K: Miten te huomaisitte että on samat työtehtävät siellä?

V: No me huomattiin että, mä tarvitsin jotain sieltä koneelta mitä mä en löytäny. Tai en osannu ottaa. Oli just joku tämmönen, sit se sano et hän voi auttaa.

Sen sijaan, että muilta ihmisiltä saataisiin yksipuolisesti pelkästään apua, heidän kanssaan tehdään työnjakoa. Yksi osallistujista (O 3) esimerkiksi kertoi, että hän lukee paperisesta lehdestä, mitä teatteriesityksiä on tarjolla, ja internetiä käyttävä ystävä puolestaan hankkii liput:

Niin just juttelin eilen mun teatteriystävättären kanssa, että syksyllä, mä otin kirjastost Teatteri-lehden, niin siel on hirveesti esimerkiks Kaupunginteatterissa on nyt uutta tulee ja kaikkee, että hän pystyy tilaamaan sit taas liput ja maksamaan ne sinne saman tien. Mä maksan sitte ku tavataan. Niin se sit hoituu.

Katson, että tämänkaltainen molemminpuolisesti jaettu asiantuntijuus tai apu ilmentää toimijuuden monia muotoja. Se myös havainnollistaa Emirbayerin (1997) kuvailemaa toimijuuden rakentumista vuorovaikutuksessa.

Viimeaikaiset tutkimukset osoittavat erilaisten yhdessä käytön muotojen olevan varsin tyypillinen tapa käyttää digitaalisia teknologioita, mikä kyseenalaistaa oletuksen itsenäisestä käytöstä yleisimpänä ja tavoiteltavimpana internetin käytön muotona. Tämän tutkimuksen aineistossa yhdessä käytön muotojen kirjo laajenee edelleen, ja käsittää siten yhteistyön myös internetiä arjessaan käyttävien ja arkeaan ilman internetiä elävien välillä.

Yhteiskunnan digitalisaation aikaansaamien ongelmien ja siihen liittyvien huolien kanssa yhtäaikaaisesti aineistossa esiintyy siis monia keinoja selvittää näistä ongelmista eli ylläpitää toimijuuden kokemuksia. Osallistajat eivät harmitelleet sitä, että perinteisimmillä välineillä kuten puhelimella tai paperilla asioiden hoitaminen olisi hankalaa, jos siihen vain on vielä mahdollisuus. Tulkitsen näiden selviämiskeinojen konkretisoivan ulkopuolisuutta digitalisoidussa yhteiskunnassa, kuten seuraavassa sitaatissa:

Mutta se ei mua tavallaan harmita, vaikka mä joudun niitä toimistopäiviä koko aika tekemään ja koko aika kopioimaan jotakin ja lähettelemään. Mut mua enemmän se, et mä jään tavallaan semmosista normaali-oikeuksista. (O 5)

Ainakin tutkimukseen osallistuneilla, edelleen kotona asuvilla ikääntyvillä ihmisillä, oli mahdollisuus ylläpitää toimijuuden kokemuksia soveltamalla osaamistaan sekä sosiaalisia verkostojaan digitalisoinnin haastaessaan heidän arkipäivänsä toiminnan tavat. Tämä mahdollisuus tiivistyy osallistujan kuvauksessa suhtautumisestaan Omakanta-palveluun ja keinoista, joita hän käyttää vastaavien palvelujen saavuttamiseen:

[M]itä mä sil Omakannal oikeesti edes tekisin? Mitä mä sieltä katon? Mä tiedän, mitä mul on ollu, eilen olin silmääläkärissä ja sain heti paperit sieltä mukaan, mikä on homman nimi. Ja sitte jos käy, mä osaan mennä viel toistaseks lääkäriin. Ja sitte justiin ku tulee, sieltähän saa sit paperiversion jos pyytää tai sit tulee kännykkään viestiä, mitä on. Tai voi ite soittaa sitte, kysästä, jos tarvii jotain tuloksia esimerkiks. (O 3)

Edellisen sitaatin tulkitsen kuvaavan toimijuuden kokemuksen ylläpitämistä sekä käytännön ratkaisujen että asioihin suhtautumisen tasolla. Jälkimmäistä tasoa käsittelen tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Oman suhtautumisen muuttaminen

Käytännön ratkaisujen lisäksi nostan aineistosta kohtia, jotka tulkitsen toimijuuden kokemuksen ylläpitämiseksi enemmänkin asioihin suhtautumisen tasolla: ne kuvaavat luottamusta omaan kokemukseen ja osaamiseen, sekä epävarmuuden ja yllätyksien hyväksymistä ja niihin varautumista. Osallistujat kuvailivat ensinnäkin luottavansa omaan tietämykseensä tilanteissa, joissa tyyppillisesti tieto haettaisiin internetistä, kuten kaupungissa liikkeessä:

Siis mä tunnen sen keskustan. Mun ei tarvi katsella katujen nimiä, ku emmä nää niitä. Mä tiedän mis on kaikki kaupat. Mä tiedän missä mikäkin on. (O 5)

Toiseksi he kuvailivat tietämisen tapoja, joita ovat käyttäneet lapsuudesta saakka:

Me muistetaan hirveen hyvin kaikki mitä me aina sit kesämökillä lauletaan kun siel ei kukaan kuule niin sit me lauletaan näitä [naurahtaa], samoin ku maakuntalauluja vielä osataan kaikki ulkoa. [...] se on jännä et kun kaikki se tieto on menny nettiin niin sitä ei opitakaan tämmösinä loruina enää eikä litanioina. Mäki osaan kaikki rannikkokaupungit edelleen, Tornio, Kemi, Oulu, Raah, Kokkola, sieltä pitkin, koska niitä ei oo tullu lisää. (O 4)

Osallistuja myös pohti ääneen sitä, eivätkö ihmiset enää tunne ympäristöönsä, sillä silloin kuin hänen piti kysyä tietä, kukaan paitsi eräs vanhempi ihminen ei tuntunut tietävän katujen nimiä:

Kysyin yheltä vanhalta mieheltä, et toi varmaan tietää, et se on asunu täällä varmaan ikänsä, nii se sano että no se on tuossa tuo viereinen talo [nauraa]. Niin sillonki ihmettelin että miksei ihmiset tunne sitte ollenkaan, et eiks ne kävele enää ollenkaa sillee kunnolla. (O 4)

Toisaalta useampi osallistuja mainitsi Helsingissä viime aikoina tapahtuneet raitiovaununlinjojen muutokset, joiden he totesivat vaikeuttaneen omassa kaupungissa liikkumista. Uusiin paikkoihin löytämistä vaikeutti edellä mainittu aikataulujen ja karttojen puuttuminen useimmilta pysäkeiltä. Osallistujat kertoivat muun muassa hyödyntäneensä joukkoliikenteen puhelinpalvelua reittien ja aikataulujen tiedustelussa tai matkustaneensa isommalle pysäkille, josta reittikartat ja aikataulut löytyivät. Asuinympäristöä, kuten kaupunkia, voi ajatella toimijuuden ”rakenteellisena koordinaattina”, joka kehystää toimijuutta (Jyrkämä 2008, 193). Vaikka kaupungissa palvelut ovat ainakin periaatteessa saavutettaessa haja-asutusalueita paremmin, näyttäytyy siellä ilman internetiä toimiminen silti haasteellisena.

Osallistujat kuvailivat siis tilanteita, joissa totutut tietämisen tavat eivät enää ”toimi”. Näiden tilanteiden myötä he kertoivat oman suhtautumisensa muuttuvan väistämättä tietynlaiseksi, yllätykset ja epävarmuudet on vain hyväksyttävä: ”Ilman digi-laitteita on pakko

kohdata yllätyksiä ja muutoksia, joita tiedon kulun vaikeus aiheuttaa.” (Päiväkirja O 1). Näitä yllätyksiä ja muutoksia voi tulla vastaan esimerkiksi juuri joukkoliikennettä käytäessä:

V: Mul oli jossakin vaihees jotain kuntoutusta [toisessa kaupungissa], niin ehän mä saanu koskaan oikeita aikatauluja. Sit ku bussi menee kerran tunnissa, niin sinne ei viitsi mennä ihan tosta vaan. Koska sitten sä voit, jos se on juuri mennyt, niin sit sä taas odotat tunnin. Ja matka on aika pitkä ku se bussi kiertelee ympäri ämpäri. Ja takas tullessa on sama, että sä vaan tuut pysäkillle ja odotat tunnin tai puol tuntii, miten sattuu.

K: Onks käynny nii et sitte siellä odottaa vaan sen aikaa?

V: On, mulle on käynny just niin, et sitte minä siellä vain odottaa nököttelen.

(O 5)

Yllätyksiin ja muutoksiin varautumisen lisäksi osallistujat kuvasivat hyväksyvänsä, että kaikki tieto ei ole välttämättä saatavilla välittömästi tai lainkaan, esimerkiksi sanaristikkoja täyttäessä:

K: Miten muuten, jos tulee tosi kinkkinen sana tai kohta, niin miten tai mistä lähdet ehkä etsimään? Millä tavalla sitten?

V: En mistään. Mistä mä voisin. Juu mä tiään että kauan sitten on jotain asiaa koskevia, ihan paperikirjoja julkastu mutta ei mulla niitä oo. Kun en läheta mitään kilpailuvastauksia, niin ei siihen maailma kaadu jos joku kohta ei kovin nopeesti tuu tai jää. Yks tykkäänään ilman. Mä en kilpaile kenenkään kans muuta ku itseni. (O 2)

Tulkitsen, että nämä suhtautumistapoihin liittyvät kuvaukset ovat keinoja ylläpitää toimijuuden kokemusta tilanteissa, joissa tiedon ja palveluiden siirtyminen internetiin haastaa totutut tietämisen tavat. Kun tieto ja palvelut ovat saatavilla vain internetissä, sen käyttämättömyys ei ainoastaan pakota hyödyntämään monipuolisesti eri kanavia ja välineitä, vaan myös erilaisia tietämisen tapoja.

Arkeen ilman internetiä nivoutuu lisäksi monia sosiaalisen vuorovaikutuksen muotoja. Ilman internetiä joutuu olemaan ihmisten kanssa tekemisissä vastavuoroisen avun lisäksi esimerkiksi tietä kysyttäessä, asioita muisteltaessa ja vain internetistä löytyvää tietoa jakaessa. Lisäksi käyttämättömyys ohjaa, ja ainakin kokemuksen tasolla jopa pakottaa, suhtautumaan tiedon saavuttamattomuuteen hyväksyen tai vähintään sitä sietäen.

Ristiriitaiset toimijuuden kokemukset

Kuvatessaan käytännön ratkaisuja ja suhtautumistapoja, joilla he ylläpitävät toimijuuden kokemusta arjessaan ilman internetiä, osallistujat kertovat samaan aikaan huolista, joita näihin ratkaisuihin liittyy. Heidän kirjoituksistaan ja puheestaan on tunnistettavissa aiemmissa tutkimuksissa (esim. Hänninen ym. 2021a; Pirhonen ym. 2020; Kania-Lundholm 2019; Knowles ja Hanson 2018) esille tuotuja huolia ja vastustusta koskien yhteiskunnan digitalisaation limittymistä kaupallisuuteen ja ihmisten syrjäytymiseen. Tarkentaakseni näitä

havaintoja nostan tutkimuksen aineistosta esiin kohtia, joiden tulkitseen ylläpitävän toimijuuden kokemuksta, mutta tavoilla, joita osallistujat kertoivat pitävänsä epämiellyttävinä.

Yksi osallistujista kertoi hoitavansa laskut automaattilla, jonka toimintakuntoa tosin saa jännittää: ”Lähdin maksamaan laskuja Alepassa olevalla Nordean päätteellä. Jännitti – toimiiko se vai onko jälleen poissa käytöstä (tilapäisesti) niin kuin usein, jopa viikkoja” (Päiväkirja O 4). Vaihtoehtona osallistuja kertoi olevan käynnin pankin konttorissa, jonka hän kokee poikkeavan siitä, millaisena hän näkee suomalaisen yhteiskunnan sekä siitä, miten ihmisiin asiakkaina yleensä suhtaudutaan:

En haluaisi mennä Nordean ainoaan konttoriin Kamppiin, jossa voi maksaa laskuja ”tiskillä”. Siellä on vastenmielisiä. Henkilökunta kiukkuista ja syyttävää, vartijoita paljon ja kuuntelevat asiakkaiden puheita ja ryntäävät paikalle, jos joku vähänkin korottaa ääntään. Asiakkaisiin suhtaudutaan kuin rikollisiin. Onko tämä Suomea? (Päiväkirja O 4)

Internetiä (omalla laitteellaan) käyttämättöminä osallistujat kokevat vertautuvansa jollain tavoin syrjäytyneisiin ja syrjäytettyihin ihmisiin, mikä konkretisoituu pankkikonttorien ohella heidän käyttäessään internetiä yhteiskäyttöisillä tietokoneilla julkisissa tiloissa: ”Siellä tietokoneen takana on aina muutama olutpullo ja sillee. Et siellä käy semmosta porukkaa joilla ei ole nettiä [naurahtaa.]” (O 5). Tiedon, kuten julkisen liikenteen aikataulujen ja reittikarttojen siirtyminen täysin internetiin saattaa johtaa myös käytännössä tekoihin, joita ei ajattelisi muuten tekevänsä:

Ja käytän kaikkia laillisia ja laittomia keinoja kaikkiin mahdollisiin. Mua nauratti ku mä varastin ratikasta reittikartan.

K: [naurahtaa] Niin just. Oliko siellä sitte...?

V: Siel oli seinällä muovitaskussa kartta, ja minähän sen sieltä nykäsin pois [...] jotta mä voin kotona katsoa, että missä ne reitit kulkee. (O 5)

Osallistujat kertoivat joutuvansa suhtautumaan arkisiin asioihin kielteisemmin kuin minkä kokivat itselleen ominaiseksi. Esimerkiksi ärsyntyminen hankaluuteen tavoittaa asiakaspalvelijoita puhelimitse voi aiheuttaa tuntemuksen siitä, että on suuttunut turhasta: ”Ei ollu tarkoitus [nauraen] kiukutella. Justiin tämmönen, tää on, siis tämmöset on ärsyttäviä juttuja justii sitte.” (O 4). Yksi osallistujista (O 5) kuvasi internetin käyttämättömyyden aikaansaamaa muutosta siinä, miten hän näkee itsensä: ”Sanotaanko että niin perusrehellisestä ihmisestä ku mie olen, ni must on tullu aikamoinen säätäjä [naurahtaan]”.

Vaikka toimijuuden muodot eivät olisikaan ristiriidassa sen kanssa, miten yksilö kokee itsensä toimijana, ne voivat saada aikaan kokemuksen arkipäivässä selviytymisestä hyvin työläänä: ”Mä sanon aina mun tyttäreille, et mähän luulin et mä oon töissä tosi työllistetty. Mutta ei mul oo koskaan ollu niin kiire ku nykyään.” (O 5). Haastateltava viittasi kiireellä siihen, miten paljon aikaa esimerkiksi tiedon löytäminen muualta kuin internetistä vaatii.

Nämä havainnot tarkentavat kuvaa siitä, miten internetin käyttämättömyys näkyy arjen kokemuksessa ja miten se liittyy ihmisen käsityksiin itsestään. Aiemmissä tutkimuksissa ikääntyvien arjesta ilman internetiä (esim. Gallistl ym. 2021; Pirhonen ym. 2020; Kania-Lundholm 2019) on kuvailtu kokemuksia toimintakyvyn heikkenemisestä sekä huolta kau-

pallistumisesta ja palvelujen vähenemisestä. Tässä tutkimuksessa näkyy myös kokemuksia siitä, että käsitys itsestä muuttuu olosuhteiden pakosta paikoin vihamielisemmäksi ja tiukemmaksi kuin millaisena itseään yleensä pitää.

Toisaalta perinteisempien välineiden valitseminen näyttäytyy aineistossa tarkoituksellisenä toimimisena palvelujen ja yhteydenpidon digitalisaatiota vastaan. Näissä kuvauksissa näen osallistujien asemoivan itsensä tietyllä tapaa kapinallisiksi ja ylläpitävän siten kokeumusta toimijuudesta. Yksi osallistujista esimerkiksi kertoi halunneensa reklamoida matkaliipustaan kasvokkain, koska: ”Mä pidän semmosten ihmisten puolta, joilla todellakaan ei ole mahdollisuutta eivätkä uskalla.” Osallistuja kertoi, että reklamoinnin sanottiin olevan mahdollista ainoastaan internetissä. Seuraavassa sitaatissa hän kuvaa, miten hän meni takaisin lipunmyyntipisteeseen, josta liput oli hankkinut:

Mä menin sinne, ja siin oli sama vastaus, että ei tänne voi, pitää olla nettiyhteydet, valittakaa nettii. Mä sitte jäin istumaan siihe, mä ajattelin, että eihän se nii voi olla. [...] Minä jäin istumaa, ja sitte noin 10–15 minuutin päästä se nainen meni johonki ja toi mulle kaavakkeet ja postituskuoren ja kaikki. [...] Mä istuin niin kauan ja enkä puhunu mitää, mä sanoin, et mä odotan palvelua. Mä kerroin hänelle tosiasia, et mä odotan palvelua. Ja sitten se jostai haki, se vaiva oli se, et se otti itte sieltä ja anto mulle sen. Ja nyt mä lähetin sinne toimivalle johdolle sitten tän kaavakkeen mukasen. (O 6)

Tilanteet, joihin osallistujat kuvailevat joutuneensa arjessaan ilman internetiä, saattavat olla ristiriidassa oman arvomaailman kanssa tai vähintään kyseenalaistaa totutut toimintatavat, mutta samalla katson osallistujien toisaalta löytävän niistä toimijuuden kokemuksen myönteisiä puolia, kuten kekseliäisyyden ja sinnikkyuden ilmentymiä. Arkeen ilman internetiä limittyä siis keskenään ristiriitaisiakin toimijuuden kokemuksia.

Johtopäätökset

Aiemmat tutkimukset ikääntyvien, digitaalisia teknologioita ei ollenkaan tai vähän käyttävien ihmisten parissa ovat keskittyneet siihen, miten he suhtautuvat digitalisoituvaan yhteiskuntaan: millaisia näkemyksiä ja käsityksiä heillä siitä on tai mitkä ovat käyttämättömyyden monitahoiset syyt. Viime aikoina käyttämättömyyttä on ryhdytty tarkastelemaan toimintana sekä pyritty ymmärtämään sen eri muotoja ja nivoutuneisuutta erilaisiin käytön tapoihin. Tämä artikkeli täydentää aiempaa tutkimusta kiinnittämällä huomion arkipäivän kokemuksiin, joiden tavoittamisessa hyödynsin osallistujien arjestaan pitämiä päiväkirjoja sekä näitä syventäviä haastatteluja. Menetelmä tarjosi myös mahdollisuuden tarkentaa siihen, miten aiemmissa tutkimuksissa tunnistetut ulkopuolisuuden ilmentymät näkyvät sekä käytännössä että tunteiden tasolla.

Aiheen lähestyminen toimijuuden käsitteen kautta auttoi monipuolistamaan kuvaa arjesta ilman internetiä. Pystyin nostamaan aineistosta esiin osallistujien kertomuksia siitä, miten toimijuuden kokemuksen säilyttämiseen pyritään ja millaisia seurauksia näillä pyrkimyksillä voi olla. Tarkastelun ulkopuolelle jäi, muuttaako toimijuuden kokemuksen tavoittelu yhteiskuntaa tai siihen nivoutuvaa omaa arkea. Analyysissä tunnistamani toimijuuden

kokemuksen ylläpitämisen keinot vaikuttavat siihen, miten ikääntyvät ihmiset näkevät itsensä osana yhteiskuntaa. Tutkimuksen perusteella nämä vaikutukset voivat olla ristiriidassa sen kanssa, miten ikääntyvä ihminen kokee itsensä toimijana.

Tutkimuksen tulokset tukevat viimeaikaisten tutkimusten havaintoa siitä, miten moniulotteista internetin käyttämättömyys on. Tunnistin aineistostani toimijuuden kokemuksen ylläpitämisen keinoja, jotka koettiin onnistuneiksi vaikkakin työläiksi, mutta nostin esiin myös ylläpitämisen kielteisempiä seurauksia. Osallistujat kokivat, että digitalisoituminen teki arjessa tarvittavien palveluiden käytöstä ja yhteydenpidosta työlästä, mutta eivät välttämättä pitäneet tätä ongelmana. Työläyden lisäksi internetin käyttämättömyys voi kuitenkin saada aikaan kokemuksen siitä, että ihminen joutuu toimimaan tavoilla, jotka eivät vastaa hänen käsitystensä itsestään toimijana tai eivät edusta omaa arvomaailmaa tai oikeudentajua, ja vaativat toisaalta kekseliäisyyttä ja sinnikkyyttä.

Kuten artikkelin alussa totesin, viimeisen vuosikymmenen aikana digitaalisten teknologioiden ja niin ikään internetin käyttö on lisääntynyt vanhemmissa ikäluokissa. Voisi ajatella, että Hyvösen ja Hakkaraisen (2010) ikääntyvien suomalaisten tietokoneettomuuteensa liittämiä perusteluja ja tunteita tarkastelleen tutkimuksen jälkeen ikääntyvien ihmisten osallisuus digitalisoidussa yhteiskunnassa olisi samalla lisääntynyt. Digitalisoidun yhteiskunnan ja ikääntyvien ihmisten osallisuuden tutkimusta on kuitenkin tehty jo yli kolme vuosikymmentä, ja tänä aikana ikääntyvien ihmisten kokemukset teknologisen kehityksen liian nopeasta tahdistista eivät vaikuta hälvenneen. Kuten Pirhonen kumppaneineen (2020, 5) esittää, keskeinen digitalisaatioon liittyvä huoli ikääntyvien ihmisten keskuudessa on edelleen muutoksen nopeus. Muutoksen nopeuden kokevat myös ne ikääntyvät ihmiset, jotka pitävät itseään osaavina ja kokeneina digitaalisten teknologioiden käyttäjinä (Kania-Lundholm ja Torres 2015). Lisäksi palveluiden siirtyminen verkkoon ja yhteydenpidon sosiaaliseen mediaan ovat tuoneet uusia ulottuvuuksia ulkopuolisuuden kokemuksiin (ks. esim. Bossio ja McCosker 2021).

Päädyn tämän tutkimuksen tulosten pohjalta samaan johtopäätökseen kuin Hyvösen ja Hakkarainen (2010) yli vuosikymmen sitten ja esimerkiksi Heponiemi kollegoineen (2022) viime vuoden tutkimuksessaan: yhteiskunta tulisi digitalisoida niin, että osallisuus voisi toteutua myös ilman digitaalisten teknologioiden käyttöä. Uudet sukupolvet tulevat myös kohtaamaan uusia teknologioita, joita pitää opetella käyttämään ja jotka on nivottava osaksi omaa arkea. Nämä tilanteet kyseenalaistavat totut toiminnan tavat ja näin ollen voivat aikaansaada pyrkimyksiä ylläpitää toimijuuden kokemusta esimerkiksi tässä tutkimuksessa kuvatuin keinoin.

Viimeaikaisissa tutkimuksissa huomio on kiinnitetty siihen, miten ihmiset – erityisesti nuoremmat sukupolvet – pyrkivät irtautumaan digitaalisista, verkottuneista teknologioista sekä niihin liittyvistä jatkuvan läsnäolon ja näkyvyyden vaatimuksista (Lomborg ja Ytre-Arne 2021). Tämä artikkeli täydentää aihepiiriä koskevaa tutkimustietoa näyttämällä, että työläyden lisäksi käyttämättömyys voi kyseenalaistaa ihmisen käsityksen itsestään yhteiskunnan jäsenenä. Nämä kokemukset tulevat esille varsinkin tutkittaessa niiden ihmisten arkea, joille digitaalisista teknologioista irtautuminen ei ole väliaikaista, toisin kuin muuten arjessaan digitaalisia teknologioita käyttäville. Laadullisella otteellaan tämä tutkimus pystyi tarjoamaan esimerkkejä siitä, mitä arki ilman internetiä voi tarkoittaa ikääntyvän kaupunkilaisen elämässä sekä käytännön tasolla että toimijuuden kokemuksen rakentumisen

kannalta. Määrällisempiä menetelmiä hyödyntävä tutkimus, johon osallistuisi edustava otos ikääntyviä ihmisiä, voisi antaa tarkemman kuvan tässä tutkimuksessa kuvattujen kokemusten yleisyydestä sekä niiden yhteydestä sosioekonomisiin taustatekijöihin.

Vähän tai ei lainkaan internetiä käyttävien ihmisten kokemukset voivat todellakin kyseenalaistaa digitaalisten teknologioiden isoa roolia nykyarjessa, kuten Kania-Lundholm (2019) ja Gallistl ja Wanka (2022) esittävät. Vanhemmat ihmiset pystyvät suhteuttamaan kokemuksensa digitalisoidusta yhteiskunnasta aiempiin kokemuksiinsa arjesta, jossa kaikki elivät ilman internetiä. Heidän kokemuksensa voivat auttaa ymmärtämään haasteita, joita nuoremmat sosiaalisen median, älylaitteiden tai ylipäänsä internetin käyttöä välttelevät kokevat ja toisaalta, mikä heitä odottaa, jos he jättävät nämä täysin. Tässä artikkelissa käytetyn tutkimusotteen laajentaminen esimerkiksi nuorempiin sukupolviin voisi tuoda lisää ymmärrystä toimijuuden kokemuksen ylläpitämisen käytännöistä ja seurauksista internetiä käyttämättömien arjessa.

Kiitokset

Kiitos arvokkaista kommenteista artikkelin aiempiin versioihin Auli Harju, Kaarina Nikunen, Elina Renko, Karoliina Talvitie-Lamberg, Sanna Valtonen sekä anonyymit vertaisarvioijat ja lehden toimituskunta. Tutkimus on osa *Intiimiyys datavetoisessa kulttuurissa -hanketta* (<https://dataintimacy.fi>), jota rahoittaa Suomen Akatemian yhteydessä toimiva strategisen tutkimuksen neuvosto, rahoituspäätösnumerot 327391/327394.

Viitteet

- 1 "Matkapuhelin, jossa on kosketusnäyttö ja jolla voi käyttää internetiä." (SVT 2021, 19)

Kirjallisuus

- Bartlett, Ruth ja Christine Milligan. 2015. *What is diary method?* London: Bloomsbury Publishing.
- Bossio, Diana ja Anthony McCosker. 2021. "Reluctant selfies: Older people, social media sharing and digital inclusion." *Continuum*, 35 (4): 634–647. <https://doi.org/10.1080/10304312.2021.1937941>.
- Carenzio, Alessandra, Simona Ferrari ja Päivi Rasi. 2021. "Older People's Media Repertoires, Digital Competences and Media Literacies: A Case Study from Italy." *Education Sciences* 11 (10): 584. <https://doi.org/10.3390/educsci11100584>.
- Dolničar, Vesna, Darja Grošelj, Maša Filipovič Hrast, Vasja Vehovar ja Andraž Petrovčič. 2018. "The Role of Social Support Networks in Proxy Internet Use from the Intergenerational Solidarity Perspective." *Telematics and Informatics* 35 (2): 305–317. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2017.12.005>.
- Emirbayer, Mustafa. 1997. "Manifesto for a relational sociology" *American Journal of Sociology* 103 (2): 281–317. <https://doi.org/10.1086/231209>.
- Emirbayer, Mustafa ja Ann Mische. 1998. "What Is Agency?" *American Journal of Sociology* 103 (4): 962–1023. <https://doi.org/10.1086/231294>.
- Gallistl, Vera, Rebekka Rohner, Lisa Hengl ja Franz Kolland. 2021. "Doing Digital Exclusion – Technology Practices of Older Internet Non-Users." *Journal of Aging Studies* 59: 100973. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2021.100973>.

- Gallistl, Vera ja Anna Wanka. 2022. "The Internet Multiple – How Internet Practices Are Valued in Later Life." *International Journal of Ageing and Later Life* 54 (2): 103–26. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.3563>.
- Hakkarainen, Päivi. 2012. "'No Good for Shovelling Snow and Carrying Firewood': Social Representations of Computers and the Internet by Elderly Finnish Non-Users." *New Media and Society* 14 (7): 1198–1215. <https://doi.org/10.1177/1461444812442663>.
- Heponiemi, Tarja, Lotta Virtanen, Anu-Marja Kaihlanen, Emma Kainiemi, Päivikki Koponen ja Seppo Koskinen. 2022. "Use and changes in the use of the Internet for obtaining services among older adults during the COVID-19 pandemic: A longitudinal population-based survey study." *New Media & Society*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/14614448221097000>.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2009. "Grips and Ties: Agency, Uncertainty, and the Problem of Suffering in North Karelia." *Medical Anthropology Quarterly* 23 (1): 51–69. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1387.2009.01037.x>.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2013. "Katveessa: pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan." *Tiede ja edistys* 38 (1): 42–61.
- Hyvönen, Pirkko ja Päivi Hakkarainen. 2010. "Tietokoneeton elämä yli 60-vuotiaan valintana: tunteita ja perusteluja." *Media & viestintä* 33 (4): 79–96.
- Hänninen, Riitta, Laura Pajula, Viivi Korpela ja Sakari Taipale. 2021a. "Individual and Shared Digital Repertoires – Older Adults Managing Digital Services." *Information Communication and Society* 26 (3): 568–583. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1954976>.
- Hänninen, Riitta, Sakari Taipale ja Armi Korhonen. 2021b. "Refamilisation in the Broadband Society – the Effects of ICTs on Family Solidarity in Finland." *Journal of Family Studies* 27 (2): 161–177. <https://doi.org/10.1080/13229400.2018.1515101>.
- Hänninen, Riitta, Sakari Taipale ja Raija Luostari. 2021c. "Exploring Heterogeneous ICT Use among Older Adults: The Warm Experts' Perspective." *New Media and Society* 23 (6): 1584–1601. <https://doi.org/10.1177/1461444820917353>.
- Jyrkämä, Jyrki. 2008. "Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi." *Gerontologia* 22 (4): 190–203.
- Kania-Lundholm, Magdalena. 2019. "Slow Side of the Divide?" *Digital Culture & Society* 5 (1): 85–104. <https://doi.org/10.14361/dcs-2019-0106>.
- Kania-Lundholm, Magdalena ja Sandra Torres. 2015. "The Divide within: Older Active ICT Users Position Themselves against Different 'Others.'" *Journal of Aging Studies* 35: 26–36. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2015.07.008>.
- Knowles, Bran ja Vicki L. Hanson. 2018. "Older Adults' Deployment of 'Distrust.'" *ACM Transactions on Computer-Human Interaction* 25 (4). <https://doi.org/10.1145/3196490>.
- Lehtisalo, Jenni, Katie Palmer, Francesca Mangialasche, Alina Solomon, Miia Kivipelto ja Tiia Ngandu. 2021. "Changes in Lifestyle, Behaviors, and Risk Factors for Cognitive Impairment in Older Persons During the First Wave of the Coronavirus Disease 2019 Pandemic in Finland: Results from the FINGER Study." *Frontiers in Psychiatry* 12. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.624125>.
- Lomborg, Stine ja Brita Ytre-Arne. 2021. "Advancing Digital Disconnection Research: Introduction to the Special Issue." *Convergence* 27 (6): 1529–35. <https://doi.org/10.1177/13548565211057518>.
- Lüders, Marika ja Edith Roth Gjevjon. 2017. "Being Old in an Always-on Culture: Older People's Perceptions and Experiences of Online Communication." *Information Society* 33 (2): 64–75. <https://doi.org/10.1080/01972243.2016.1271070>.
- Nguyen, Minh Hao, Eszter Hargittai, Jaelle Fuchs, Teodora Djukaric ja Amanda Hunsaker. 2021. "Trading Spaces: How and Why Older Adults Disconnect from and Switch between Digital Media." *Information Society* 37 (5): 299–311. <https://doi.org/10.1080/01972243.2021.1960659>.
- Pirhonen, Jari, Luciana Lolich, Katariina Tuominen, Outi Jolanki ja Virpi Timonen. 2020. "'These Devices Have Not Been Made for Older People's Needs' – Older Adults' Perceptions of Digital Technologies in Finland and Ireland." *Technology in Society* 62: 101287. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101287>.
- Quan-Haase, Anabel, Kim Martin ja Kathleen Schreurs. 2016. "Interviews with Digital Seniors: ICT Use in the Context of Everyday Life." *Information Communication and Society* 19 (5): 691–707. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1140217>.
- Rasi, Päivi ja Arja Kilpeläinen. 2015. "The Digital Competences and Agency of Older People Living in Rural Villages in Finnish Lapland." *Seminar.Net* 11 (2): 149–160. <https://doi.org/10.7577/seminar.2357>.
- Rasi, Päivi ja Sakari Taipale. 2020. "Tuki, ohjaus ja koulutus – ikääntyneet digitalisoituvassa mediayhteiskunnassa." *Gerontologia* 34 (4): 328–332.
- Safarov, Nuriiar. 2021. "Personal Experiences of Digital Public Services Access and Use: Older Migrants' Digital Choices." *Technology in Society* 66 (March): 101627. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101627>.

- Strauss, Anselm ja Juliet Corbin. 1990. *Basics of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publishing.
- SVT, Suomen virallinen tilasto. 2021. *Väestön tieto- ja viestintätekniikan käyttö*. Helsinki: Tilastokeskus. Luettu 11.8.2022. http://www.stat.fi/til/sutivi/2021/sutivi_2021_2021-11-30_tie_001_fi.html.
- Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. 2016. *Digitalisaatio terveyden ja hyvinvoinnin tukena. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön digitalisaatiolinjaukset 2025*. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön julkaisu 2016:5. Luettu 12.8.2022. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75526/JUL2016-5-hallinnonalan-digitalisaation-linjaukset-2025.pdf>.
- Valtiovarainministeriö. 2020. *Digitalisaation edistämisen ohjelma. Asettamispäätös*. Luettu 12.8.2022. https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/633209db-55c9-424d-ba01-db105e67d621/4e4ea70c-99dc-4950-b8c3-48b4a85a07ee/ASETTAMISPAATOS_20210331070826.PDF.